

Wil deze vergelijking, ook als zij juist zou zijn, zeggen, dat daarmee nu alles gezegd is? Neen, natuurlijk. Welke totaalindruk heeft ooit deze pretentie? Zij heeft haar bewust juist niet, omdat zij, bewust, afziet van de delen, die het geheel samenstelden. Treden we nader tot het beeld dier negentiende eeuw, de ogen nu open, van detail tot detail, dan blijkt ook die eeuw immers niet minder rijk en echt dan de beide vorige, ja te rijker en echter naarmate zij uit de verte armer en onechter scheen. De mannen die haar maakten leefden niet minder dan zij die op de eeuwen daarvoor hun stempel drukten. Zij streefden, dachten, voelden gelijk deze, alleen de uitingsvorm veranderde. Wil men het algemeen zeggen: men kan zeggen dat het genotype van den mens, zijn wezen, hetzelfde blijft, doch dat zijn phænotype, zijn verschijning, wisselt. En wel wisselt onder invloed van zijn voortdurend door hem zelf veranderde omgeving. Alle strevingen, alle denkbeelden, alle gevoelens van de negentiende-eeuwers, hoezeer even groot en even waar van oorsprong als die van vroegere geslachten, verkilden en vergrijsden in het sociologisch klimaat dier negentiende eeuw onder de dwang der twee haar geheel beheersende machten van de moderne tijd: geld en techniek. Het is een ontwikkeling, waarvan wij het einde nog niet kunnen voorzien, maar wel het begin kunnen konstateren. En die nu ver genoeg is voortgeschreden zowel om ons te verwonderen over het vooruitgangsoptimisme, dat haar eigen was, als om dat te begrijpen. Immers wat de negentiende eeuw met haar geld en techniek en met haar rationalisme, dat er de ideologische uitdrukking van was, verwierf, dat zag zij. Wat zij door die verworvenheden tegelijk verloor, dat hebben wij pas smartelijk moeten ervaren.

De indruk van indirectheid en houterigheid, van het litho-achtige, die de negentiende eeuw over het algemeen maakt, maakt zij in het bijzonder in Nederland. En dat door twee oorzaken, als wij wel zien. Ten eerste miste men er, wel niet geheel, maar toch grotendeels, de doorwerking der aan het wezen der negentiende eeuw tegenovergestelde romantiek met haar warme kleuren en vloeiende vormen, in één woord: haar levensnabijheid. En ten tweede is deze tijd ten onzent armer aan tot de verbeelding sprekende gebeurtenissen dan welke andere ook. Op een afstand bezien, bestaat zij geheel uit parlementaire geschiedenis. Conflicten tussen Kroon en Kamer, kabinetscrisissen en de uitslagen van verkiezingen zijn *de* momenten, die haar loop schijnen te bepalen. En dan nog een parlementaire geschiedenis, die wij door gebrek aan brieven en mémoires naar de persoonszijde nog slecht kennen. Het is alsof het een tijd betreft, waarin men om zo te zeggen bij afspraak van al het dramatische en persoonlijke heeft afgezien om hem uitsluitend voor zakelijke discussie te bestemmen. Ook deze totaalindruk is echter weer niet zo zeer ónjuist, als wel voorlopig juist. Hij omvat niet de volle werkelijkheid. Van nabij bekeken,